

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 21-08-2019

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 05-10-2019

Araştırma Makalesi / Research Article

INTERNATIONAL JOURNAL OF HUMANITIES AND EDUCATION (IJHE),
VOLUME 5, ISSUE 12, P. 1154 – 1181.

ULUSLARARASI BEŞERİ BİLİMLER VE EĞİTİM DERGİSİ (IJHE), CİLT 5,
SAYI 12, S. 1154 – 1181.

Diyarbakır ve Çevresinin Hilafetin Kaldırılmasına Karşı Verdiği Tepkiler Üzerine Bir İnceleme

Edip BUKARLI¹

Özet

Yavuz Sultan Selim'in, Ridaniye Seferi'nden sonra Kahire'de bulunan son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil-Alellah'dan hilafeti devralması ile Osmanlı hilafeti başlamıştır. Halifelik Kurumu, Osmanlı'da uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Padişahı V. Mehmet, halife olması hasebiyle Cihad-ı Ekber ilan etmişse de bu çağrısı İslâm âlemi tarafından bir karşılık bulmamıştır. Böylece tarihi süreç içinde hilafetin İslâm âlemi üzerinde bir işlevinin kalmadığı görülmüştür. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Cumhuriyet'e geçiş evresinde din ve devletin ayrılması ve hilafetin kaldırılması gibi hususlar gündeme gelmiştir. Ayrıca Milli Mücadele'nin kazanılması ülkede siyasi olaylar silsilesinin önünü açmıştır. Bu dönemde lâiklik, devlet ve toplum modernleşmesinin temelini oluşturmuştur. Hilafetin ilga edilmesi ve medreselerin kapatılması gibi lâik uygulamalarla devlet, dini kimlikten tamamen uzaklaşmıştır. Yaşanan bu hadiseler, toplumun bazı kesimlerinden tepki görmüştür. Bu bağlamda Diyarbakır ve dolaylarında 13 Şubat 1925'te yeni devletin siyasal sistemini tehdit eden Şeyh Sait İsyanı çıkmıştır. Bu muhalifler, dini propaganda yaparak bu dönemdeki lâik ve demokratik anlayışının ve bu doğrultudaki uygulamaların İslâmiyet'e zarar verdiğini hatta İslâm dinini ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu belirtmişlerdir. Ne var ki, Cumhuriyet kadroları, bu yeni rejim şekli olan lâikliğe karşı tepki gösterenlere müsamaha göstermemiş ve onlara karşı ciddi önlemler almışlardır. Bu minvalde İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve Şeyh Sait başta olmak üzere kırk yedi kişi yargılanıp idam edilmiştir. "Diyarbakır ve Çevresinin Hilafetin Kaldırılmasına Karşı Verdiği Tepkiler Üzerine Bir İnceleme" isimli makalede, yurdun çeşitli yerlerinde olduğu gibi Diyarbakır ve dolaylarının, Atatürk döneminde lâiklik adına ortaya konulan bazı uygulamalar, bu uygulamaların toplumun bazı kesimlerinde nasıl karşılandığı ve gösterilen tepkiler ele alınıp incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Demokrasi, Cumhuriyet, Lâiklik, Hilafetin kaldırılması.

An Examination on the Reactions in Diyarbakir and its Vicinity Against Abolition of the Caliphate

Abstract

The Ottoman Caliphate began with the acquisition of the Caliphate by Yavuz Sultan Selim, from the last Abbasid Caliph named Mutevekkil-Alellah III who resided in Cairo after Ridaniye campaign. The Caliphate Institution had existed for many years within the Ottoman Empire. Nevertheless, during the First World War, the Ottoman Sultan Mehmet II declared the Jihad-ı Akbar as the caliph, but this call had never been responded by the Islamic world. Thus, seemingly, the caliphate ceased to have any functionality on the Islamic world in the historical

¹ Tarih Doktoru, E-posta: lecturer.edip@gmail.com

process. In this context, issues such as the separation of religion and state and the abolition of the Caliphate were brought to the agenda during the transition to the Republic following the First World War. Furthermore, the success of the National Struggle paved the path for the course of political events in the country. Throughout this period, secularism was the basis of the modernization of the state and society. Along with secular practices such as the abolition of the Caliphate as well as madrasahs, the state completely renounced itself from the religious identity. Therefore, such an incident has been reacted by certain segments of the society. In this context, the Sheikh Sait Rebellion, which threatened the political system of the new state on February 13, 1925, in Diyarbakır and its close vicinity, became an opposition movement. These dissidents stated that their secular and democratic conceptions and practices in this direction, by organizing religious propaganda claiming that it was detrimental to Islam and even to the extent to which would cause the elimination of the religion of Islam. However, the administrative staff of the Republic reacted against secularism which constituted the new form of the regime and took serious measures against them. In this context, the Independence Tribunals were established and forty-seven people, especially Sheikh Sait himself, were adjudicated and then executed. In the article entitled "An Examination on the Reactions in Diyarbakır and its Vicinity Against Abolition of the Caliphate" examines certain reactions that were brought forth in Diyarbakır and its close vicinity as well as those in various parts of the country, certain practices that were realized in the name of secularism during the period of Atatürk, and how these practices addressed to some parts of the society.

Keywords: Atatürk, Democracy, Republic, Secularism, Abolition of the caliphate.

Giriş

Hz. Peygamberin ölümü üzerine ihdas edilen Halifelik Kurumu, İslâm âlemi içinde en uzun süre kalmış kurumlardan biridir. Hz. Peygamber, vefat ettikten sonra yerine kimin geçeceği konusunda herhangi bir öğüt ve tavsiyede bulunmamıştır. Dolayısıyla O'nun vefatından sonra yerine kimin geçeceği sorun olmuştur (Aytepe, 2002, s. 16). Ne var ki, toplumsal düzeni sağlamak, dini korumak, halktan vergi toplamak, memurların tayin ve denetimini belirlemek gibi görevler yerine getirilmeliydi. Bu yüzden bir otorite boşluğu olmaması için ivedilikle görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler neticesinde Hz. Ebubekir halife seçilmiştir. Daha sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali halife seçilmiştir (Turan, 2004, s. 30). Dört halifeden sonuncusu yani Hz Ali'nin öldürülmesiyle halifelik Emevilere geçmiştir. Halifeliğin Emevilere geçmesiyle sistemde tamamen değişme yaşanmıştır. Bir diğer ifadeyle halifelik veraset sistemine dönüşmüştür. Tarihi süreç içinde hilafet Emeviler'den, Abbasilere intikal etmiştir (Turan, 1995, s. 47). Son olarak Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle halifelik Osmanlılara geçmiştir. Ne var ki, Osmanlı'da uzun yıllar varlığını sürdüren Halifelik Kurumunun, Cumhuriyet'in İlanı'ndan sonra lâik ve demokratik sistem için engel olduğu görülmüştür. Dolayısıyla ilga edilmesi gündeme gelmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda 3 Mart 1924'te halifelik ilga edilmiştir (BCA, 51-0-0-0 /2-1-29).

Atatürk devrimlerinin en önemlilerinden biri 3 Mart 1924'te halifeliğin ilga edilmesidir. Zira Hilafetin ilga edilmesi sadece Türkleri değil tüm İslâm âlemini etkilemiştir. Halifeliğin ilga edilmesiyle, devlet dini kimlikten tamamen uzaklaşmıştır. Böylece yeni Türkiye'nin İslâm dünyasıyla merkezi iletişim noktası olan makam ortadan kaldırılmıştır (Kara, 2000, s. 34). Halifeliğin ilga edilmesine tepki gösterenlerin olduğu gibi bu duruma sevinenler de olmuştur.

Böylece Halifenin durumu ve Halifelik Kurumu'nun ilga edilmesi dolayısıyla hutbelerde millet ve cumhuriyetin selamet ve saadetine dair dua edilmiştir (BCA, 51-0-0-0 / 2.1.30).

Bu çalışma ile halifeliğin ilga edilmesine karşı İslâm âleminde oluşan şaşkınlık ve tepkileri daha iyi anlamak mümkündür. Bu amaçla kaleme alınan çalışmada yurdun birçok yerinde olduğu gibi Diyarbakır ve civarlarında beliren yoğun tepki ve çalkantılar irdelenecektir. Bu çalışmada alanda zengin sayılabilecek kaynakların yanı sıra, arşiv belgeleri ve gazetelerden yararlanılmıştır.

1. Hilafetin Tarihçesi

Hilafet, kelime olarak “birinin yerine geçmek, birinin yerini almak, birinin ardından gelmek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak hilafet mefhumu, İslâm devletlerinde Hz. Peygamberden sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife ise “birinin yerine geçen onu temsil eden kişi veya devlet başkanı” manasına gelmektedir (Avcı, 1998, s. 539). Kur'an-ı Kerim 'de insanın, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğu; “halife, halaif ve hulefa” mevhumları sıklıkla geçmekteydi (Akkor, 2012, s. 16). Kur'an'da, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra ona vekalet edecek veya halef olacak kişi manasında halife mefhumu geçmemekteydi. Dolayısıyla ilk halifeler “emîrû'l-mü'minîn (müminlerin emiri) ismiyle anılmışlardı.

Öte yandan Hz. Peygamber vefat ettiğinde yerine kimseyi halife tayin etmemiştir. Hz. Peygamberin vefatından sonra onun yerine kimin geçeceği sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorunun çözülmesi için müzakereler yapılmıştır. (Altındağ, 1972, s. 41). Yapılan müzakereler neticesinde Hz. Ebubekir'e biat edilmiş ve Hz. Ebubekir halife seçilmiştir. Hz. Ebubekir'den sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali halifelik görevini ifa etmişlerdir (Aytepe, 2002, s. 16). Ancak, Hz. Ali'nin, Emeviler soyundan olan Muaviye tarafından öldürtülmesi ve Muaviye'nin halifeliği cebren ele geçirmesi neticesinde halifelik Emeviler'e geçmiştir. Halifeliğin Emeviler'e geçmesiyle halifelik farklı bir boyuta taşınmış ve veraset sistemine dönüşmüştür (Turan, 1995, s. 47). Emeviler döneminde veraset sistemine dönüşen halifelik, 750 yılında Emeviler'den Abbasiler'e intikal etmiş ve bu saltanat anlayışı devam etmiştir (Avcı, 1998, s. 542). Tarihi süreç içinde (945 yılında) Büveyhoğulları, Bağdat'a girmiş böylece halife Büveyhoğullarının hakimiyeti altına girmiştir. 1055 yılında ise Tuğrul Bey, Büveyhoğullarının bu hakimiyetine son vermiş ve dolayısıyla hilafet makamı, Selçuklu himayesinde hissedilir derecede görülmeye başlamıştır. Hilafet makamının Selçuklu hakimiyetine alınmasıyla Türk etkisi hilafet makamında belirgin bir surette görülmeye başlamıştır (Çubukçu, 1999, s. 110). Diğer yandan Moğol saldırılarına karşı koyamayan

Selçuklu hanedanı, Bağdat'ta olan Abbasi halifeliğinin hamiliğini yapamamış ve Moğol hükümdarı Hülagu, 1258 yılında halife Mustasım'ın yaşamına son vermiş diğer bir ifadeyle Bağdat'taki Abbasi hilafetine son vermiştir. Ne var ki, hilafet makamındaki bu yetke boşluğu uzun sürmemiştir. Sonuç olarak 1260 yılında Moğol saldırılarına karşı koyan Memluk Sultanı Baybars, son Abbasi halifesi Mutasım'ın amcası Ebü'l Kâsım Ahmed'i Mısır'a getirerek 1261 yılında hilafeti yeniden Abbasi ailesine tevdi etmiştir. Bu tarihten sonra Kahire'de ikamet eden halifenin, herhangi bir siyasi fonksiyonu kalmamış salt Mısır sultanlarının egemenliği altında dini yönünü koruyabilmiştir (Akkor, 2012, s. 17).

Osmanlı Hilafeti ise Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Arap yarımadasını fethetmesiyle başlamıştır. Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı fethetmesiyle son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil-Alellah, bir merasimle hilafeti padişaha devretmiştir. Öyle ki Sultan Selim, Mısır ve Arap yarımadasına hakim olmaya başlayınca "hâdimü'l- haremeyni'ş-şerifeyn" unvanına haiz olmuştur. Böylece hilafet makamı, XVI. yüzyılda Memluklardan, Osmanlı hanedanına devredilmiştir (Gümüšoğlu, 2000, s. 35-56). Halifeliğin Osmanlılara intikal etmesiyle bu zamana kadar devletin her açıdan en üst yapısında yer alarak sadece Allah'a ve O'nun emirlerine karşı sorumlu olan Padişah, bundan sonra "Zillullah-ı fi'l alem" (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) olmasının yanı sıra O'nun halefi de olacaktı (Akkor, 2012, s. 17).

Öte yandan hilafetin Osmanlılara intikal etmesiyle muhtelif din ve devlet adamları bu hususta fikirlerini beyan etmişlerdir. Örneğin son Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri'ye göre hilafet, büyük bir sorumluluk ve yük olarak addedilmiştir. Dahası Osmanlıların hilafete layık olmadığı iddiası gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir.

Mustafa Sabri'ye göre, Mısır âlimlerinin hilafetin kaldırılmasına dair görüşleri ve verdikleri destek yanlış bilgilere dayanmalarından kaynaklanmıştır. Bu husustaki mesnedleri gerçeği yansıtmadığını ileri sürmüştür. Bu yüzden Mısır âlimleri, konuyu halifenin yetkilerini Meclis'e devretmesi olarak anlayarak, yanlış kıyaslamalar yapmışlardır (Nam, 2011, s. 303).

Bu hususta aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır. Mısırlılara göre, "Durum aynen anayasal krallık (Meşrutiyet) uygulayan rejimlerde olduğu gibidir. Bu sistemlerde, halife, icra yetkisini Bakanlar Kuruluna devreder. İcra ise hükümet ve yönetim demektir. O halde, Meşrutiyeti nasıl meşru kabul ediyorsak, Kemalistlerin hilafet ve yönetimi ayırmalarını da kabul etmek, meşru görmek zorundayız" (Sabri, 13 Ekim 1928, s. 2). Mustafa Sabri, yukarıda belirtilen durumu kabul etmeyip itiraz etmiştir. Şöyle ki, Meşruti sistemlerde, halifenin icra yetkisini geçici olarak Bakanlar Kurulu'na devrettiğini, icra asliyetini ise kendilerinde koruduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı halifenin bütün yetkileri elinden alınmamıştır. Orada halife,

Sadrızam, Şeyhü'l-İslâm ve diğer Bakanları seçer veya görevden alırdı. Parlatentonun, Bakanları denetlemesi ve gerektiği takdirde güvensizlik oyu vererek düşürmesi de halifenin onlar üzerindeki otoritesini gidermezdi. Halife anayasa gereği olarak parlatentoyu feshetme yetkisine haizdi. Dahası gerek gördüğü takdirde bu yetkisini kullanma hakkına sahipti. Ne var ki, burada yapılan uygulamada ise halifenin bütün bu yetkileri Millet Meclisi'ne verilmiştir. Meclis, vekil değil asil konumuna getirilmiştir. Halife ise sadece göstermelik bir anlam ifade etmektedir (Nam, 2011, s. 303).

Nitekim Mustafa Sabri, hilafete karşı değildir. Onun itiraz ettiği nokta hilafetin yetki ve sorumluluklarından uzaklaşmasını kabul etmesinedir. Bu noktadan hareketle hilafetin, devleti yönetme yetkisinden taviz vermesine karşı çıkararak itiraz etmiştir. Bundan dolayı da Ankara hükümetini eleştirmiştir (Sabri, 23 Teşrinisani 1928, s. 2). Hilafetin, Osmanlılara intikal etmesiyle görüş bildiren bir diğer ilim adamı Mustafa Zihni Paşa ise "İslâm'da Hilafet" adlı eserinde, halifeliğin meşveret ve icma'ya (danışma ve birliğe) dayanması gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu eserindeki bu görüşlerini duyan yetkililer tarafından Kastamonu'ya sürgüne gönderilmiştir Zihni Paşa, burada yaklaşık olarak iki yıl sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmıştır (Bukarlı, 2018, s. 87).

Nitekim Hz. Peygamberin vefat etmesinden sonra, kısa bir süre de olsa otorite boşluğu belirmiştir. Ne var ki, İslâm âlemi bu otorite boşluğunu ivedi bir şekilde doldurmak suretiyle müzakereler yapmıştır. Yaptıkları bu müzakereler neticesinde Hz. Ebubekir'i halife tayin etmişlerdir. Böylece Hilafet Kurumu ihdas edilmiştir. İslâm âlemi içinde varlığını hayli uzun süre devam ettiren Halifelik Kurumu'nun tarihi süreç içinde işlevinin kalmadığı görülünce ilga edilmesi gündeme gelmiştir. Sonuç olarak Halifelik Kurumu, Cumhuriyet kadroları tarafından 3 Mart 1924'te ilga edilmiştir.

2. Hilafetin Kaldırılması

Bilindiği gibi Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Ridaniye Seferi'nden sonra Kahire'deki son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil-Alellah'dan hilafeti devralması ile Osmanlı hilafeti başlamıştır. Dahası hilafetin ilk kez ciddi bir şekilde kullanılması, dış politik alanda 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla olmuştur. Ne var ki, hilafetin önem kazandığı, gündeme geldiği ve uygulandığı dönem, II. Abdülhamit Dönemi olmuştur. Bu minvalde II. Abdülhamit, hilafeti iç siyasetin yanı sıra dış siyasette de iyi bir şekilde kullanmıştır.

Öte yandan Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında öncelikli olarak yurdun düşmandan kurtulması olduğu için hilafet makamına karşı belirgin bir tavır alınmamıştır. Bu meyanda

saltanatın kaldırılması sırasında Halifelik Kurumu'na dokunulmamış ancak Cumhuriyet İlan edildikten sonra Halifelik Kurumu, lâik ve demokratik bir devlet düzeni için engel teşkil ettiği görülmüştür. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Padişahı V. Mehmet, halife sıfatıyla Cihad-ı Ekber ilan etmişse de bu çağrı İslâm âlemi tarafından karşılık bulmamıştır. Yaşanan bu hadise halifeliğin İslâm âlemi üzerinde bir fonksiyonu kalmadığı manasına gelmektedir (Aysal, 2011, s. 14-15). Dahası Saltanat kaldırıldıktan bir süre sonra bazı çevreler tarafından Halife Abdülmecid'e adeta bir padişah gibi davranmışlar hatta bazen onu Meclisin üzerinde görmüşlerdir. Bu durum tüm dikkatlerin Halifelik Kurumu üzerine toplanmasına neden olmuştur. Tüm bunlara ilaveten Rauf Bey ve Refet Paşa gibi halifeye yakın kişiler, Ulusan Bağımsızlık Savaşı'nın önde gelen isimlerinin de olması, halifeliğin rejim için bir problem olarak algılanması sürecine katkı sunmuştur. Bu meyanda saltanatın geri gelmesi için çaba gösterenler, halifelikten güç alarak eskiye dönme çalışmaları içinde buldukları bilinmekteydi. Kendisini padişah gibi gören Halife Abdülmecid, bu sıfatla heyetler kabul etmesi de halifeliğin kaldırılmasının gündeme gelmesinde bir başka neden olarak görülmesinde hayli etkili olmuştur (Aybars, 1988, s. 253-254). Dahası köklü değişim ve dönüşümlerle yeni düzenin kuruluş çalışmalarının ivme kazanarak devam ettiği bu dönemde, bilhassa da Cumhuriyet ilan edildikten sonra halifelik gibi dini bir kurumun lâik bir devlet düzeniyle örtüşmediği açık bir şekilde görülmüştür (Ergil, 1990, s. 260).

Hilafetin kaldırılmasının gündeme gelmesindeki bir başka neden ise Hindistan'da İsmailiye Mezhebi'nin imamı 24 Kasım 1923'te Ağa Han ile Emir Ali Han'ın halifenin siyasi konumunun muhafaza edilmesi suretiyle İsmet Paşa'ya yazdıkları mektuptur (Tanin, 8 Ekim 1923). Bu mektubun henüz İsmet Paşa'nın eline geçmeden dönemin muhalif gazetesi olan Tanin'de yayınlanmış olması ciddi bir rahatsızlığa neden olmuştur (Tanin, 5 Aralık 1923). Söz konusu mektubu İngiltere'nin, Hintli aydınlara Türkiye'nin iç işlerine karışmak için yazdırmış olduğu tevil edilmiş ve basını da buna alet olmakla suçlamıştır. Mektup krizi var olan halifeliğin kaldırılması tartışmalarını daha da alevlendirmiştir. Dahası Halife Abdülmecid Efendi, 22 Ocak 1924'te Başbakan'a bir yazı göndererek kendisine ait bir bütçe oluşturulması isteğinde bulunmuştur (Uluğ, 1975, s. 47-50). Halife Abdülmecid'in bu isteği, hükümete danışmadan yabancı elçileri kabul etmek, dış ülkelere temsilci göndermek ve gösterişli saltanat törenleri düzenlemek gibi uygulamalarla birleşince, İsmet Paşa, "Hükümet içinde birden fazla devlet başkanı olmaz." diyerek ciddi bir tepki göstermiştir.

Yaşanan tüm bu hadiseler üzerine Harp oyunları nedeniyle İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kâzım (Özalp) ve Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa ile halifeliğin kaldırılması hususu görüşülmüştür. Bu görüşme neticesinde hilafetin kaldırılma zamanı geldiği ifade edilmiştir. Ayrıca 2 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması probleminin, Halk Fırkası grubunda karara bağlanmış ve bu kanun teklifi ile Meclise sunulması uygun görülmüştür (Aysal, 2011, s. 16). Osmanlı Devleti'nde uzun yıllardır varlığını sürdüren Halifelik Kurumu'nun kaldırılma noktasında tedricen önemli adımların atıldığı görülmüştür.

Bununla Birlikte Halk Fırkası Grubunun 3 Mart 1924'te aldığı karar neticesinde Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve elli üç arkadaşının hilafetin kaldırılmasına dair hazırladıkları on iki maddelik kanun teklifi meclise sunulmuştur (Düstur, 1964, s. 323).

Nitekim TBMM'nin 3 Mart 1924'teki oturumunda söz konusu kanun teklifinin komisyonlara gönderilmeden görüşülmesi kabul edilmiştir. Bu minvalde öncelikle Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve elli yedi arkadaşının imzaladığı "Şer'iyeye ve Evkâf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin Kaldırılması"na dair öneri ve tavsiyeler değerlendirilmiş ve yapılan ufak değişikliklerle kabul edilmiştir. Daha sonra "Öğretimin Birleştirilmesi-Tevhid-i Tedrisat Kanunu"na dair öneri ve tavsiyeler değerlendirilmiş ve legal hale gelmiştir (Arı, 2002, s. 187). Yapılan tüm bu değişikliklerden sonra sıra halifeliğin kaldırılmasına gelmiştir. Halifeliğin kaldırılmasına Halk Partisinden olmayıp bağımsız üye durumunda olan Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey karşı çıkmıştır. Söz konusu tasarıyı sert bir dille eleştirmiştir. Ne var ki, konuşması muhtelif milletvekilleri tarafından sıklıkla müdahaleye maruz kalmıştır. Zeki Bey'in bu eleştirel konuşmasından sonra diğer milletvekilleri de öneri lehine görüş bildirerek halifeliğin kaldırılmasında herhangi bir sorun görmedikleri konusunda görüş bildirmişlerdir (Aysal, 2011, s. 17).

İsmet Paşa söz konusu kanun teklifini destekleyen açıklamalar yaptıktan sonra maddelere geçilmiştir. Sonuç olarak halifeliğin kaldırılması, halife ve ailesinin yurt dışına çıkarılmasına karar verilmiştir (BCA, 51-0-0-0/2-12-7). 431 sayılı kanunla 3 Mart 1924'te halifelik kaldırıldıktan sonra Abdülmecit ve ailesinin İsviçre'ye gönderilmesi kararlaştırılmış ve 4 Mart 1924 sabahı halife ve ailesi ülkeyi terk etmiştir (Kinross, 2003, s. 453). Nitekim 4 Mart 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur (Akkor, 2012, s. 24). Hilafetin ilga edilmesiyle Halife Abdülmecit ve çocuklarına avans olarak on beş bin lira verilmiştir. Hanedanın erkek ve kadın üyelerine ihraç esnasında

avans olarak biner lira verilecek ve kendilerine kanun gereğince tahsisattan sayılacağı belirtilmiştir (BCA, 30-18-1-1/9-15-9).

Bununla birlikte Hilafetin İlgası Kanunu gereğince sınır dışına ihracı ve onlardan kalan mal ve binalar için Dahiliye Vekaleti'ne otuz bin avans verilmiştir (BCA, 30-18-1-1/9-15-8).

Nitekim Osmanlı'da uzun süre varlığını sürdüren Hilafet Kurumu, Cumhuriyet kadroları tarafından 3 Mart 1924'te ilga edilmiştir. Hilafetin ilga edilmesi, medreselerin kapatılması ve Şeyhü'l-İslâmın etkisiz hale getirilmesi gibi lâikliğin dine yönelik uygulamaları, İslâm âleminde büyük bir şaşkınlığa ve tepkiye neden olmuştur. Dolayısıyla bu dönemdeki lâik uygulamalar, ülkenin muhtelif yerlerinde olduğu gibi konumuz bağlamında Diyarbakır ve çevresinde de toplumun çeşitli kesimlerinden ciddi tepki ve çalkantılara yol açmıştır.

3. Diyarbakır ve Çevresinin Hilafetin Kaldırılmasına Verdiği Tepkiler

Hilafetin kaldırılacağı gündeme gelmesiyle Diyarbakır ve çevresindeki ulema, eşraf ve ahalisinden bazı Kürtlerin, hilafet makamından ayrılacakları ileri sürülmüştür. Ancak adı geçen Kürtler, böyle bir iddianın gerçeği yansıtmadığını ve bu iddialara itibar edilmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Böyle bir davranışın Kürt milletine dün olduğu gibi bugün de yakışmayacağına ve Kürtlerin, hilafetin ayrılmaz bir parçası olduklarına dair verdikleri teminatı içeren bir telgraf göndermişlerdir (BOA, DH. EUM, AYŞ, 27/136). Ne var ki, hilafetin kaldırılacağı gündeme gelmesinden kısa bir süre sonra hilafet ilga edilmiştir.

Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi halifeliğin kaldırılması, din âlimlerinin etkisiz hale getirilmesi ve medreselerin kapatılması gibi lâik uygulamalar, toplumda dini hükümleri uygulayacak kimselerin kalmadığı yönünde iddia ortaya atan Şeyh Sait ve ona iştirak eden şeyh ve aşiret önderlerinin katkılarıyla Diyarbakır ve çevresinde 13 Şubat 1925'te hayli büyük bir mücadele içerisine girmişlerdir (Tunçay, 2015, s. 136). Bu kapsamda Şeyh Sait, dönemin en önemli ilim adamlarından Bediüzzaman Said Nursi'den mücadeleye katılma hususunda destek istemiştir. Said Nursi, söz konusu destek karşısında şu ifadeleri kullanmıştır: "Türk milleti asırlardan beri İslamiyete hizmet etmiş ve çok veliler yetiştirmiştir. Bunların torunlarına kılıç çekilmez. Siz de çekmeyiniz, teşebbüsünüzden vazgeçiniz. Millet irşad ve tenzir edilmelidir" (Bediüzzaman Said Nursi, 2008, s. 135). Bediüzzaman Said Nursi, isyan ederek değil, bilim ve irşad ile mücadele edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla isyana destek vermeyeceğini açık bir şekilde beyan etmiştir.

Esasında Şeyh Sait İsyanı, hem etnik hem de dini ve feodal bir isyan niteliği taşımaktadır. İsyan, Musul sorunu konusunda İngiltere ile görüşmeler başlarken patlak vermiştir. İsyan,

hilafeti yeniden tesis etme amacı gütmektedir (Tunçay, 2015, s. 136). İsyanın çıktığı dönemde hükümet oldukça zayıf bir durumdaydı. Hükümetin zayıf olmasını fırsat olarak gören başta İngilizler olmak üzere Hilafet Komitesi ve isyan çıkarmak isteyenler, Şeyh Sait gibi nüfuzlu kişileri örgütleri arasına sokmuşlardır. Bir kısım basını da şahit göstererek isyanın Doğu'dan başlayıp kısa süre içinde tüm Türkiye'ye yayılacağını ileri sürmüşlerdir (Goloğlu, 1972, s. 100).

İsyanın çıkış noktası Genç (Bingöl) vilayetidir. İsyan, daha sonra diğer doğu vilayetlerine de yayılmıştır. İsyanın bastırılması ve yayılmasının önlenmesinde bazı zorluklarla karşılaşılmasının yanı sıra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da bu isyanla ilişkilendirilmiştir. Hatta fırkanın isyana destek verdiği iddia edilmiştir. Bu noktadan hareketle CHF radikallerine, başta TPCF'yi ve diğer muhalifleri sindirmek suretiyle bu isyan, adeta fırsat olmuştur (Kocaman ve Ceylan, 2016, s. 14).

Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta TPCF'nin isyanla ilintisini aşağıdaki şekilde kurmuştur:

Bu parti yurttan can kıyıcıların, gericilerin sığınağı ve dayanağı oldu; dış düşmanların yeni Türk devletini yıkmayı öngören planların kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih gizli amaçlarla düzenlenmiş genel ve gerici doğu ayaklanmasının nedenlerini inceleyip araştırdığı zaman onun önemli ve belirli nedenleri arasında TPCF'nin dinsel konularda verdiği sözleri ve doğuya gönderdiği sorumlu kâtibinin kurduğu örgütleri ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır (Mumcu, 2018, s. 151).

Yukarıdaki cümlelerden anlaşılacağı üzere CHF radikalleri, muhalifleri bu isyanla ilişkilendirerek onları sindirmek istemişlerdir. Bu meyanda Ankara'daki siyasi çevreye göre isyan yereldi ve başarılı olamayacakları görüşü hakimdi. Dolayısıyla kısa süre içinde isyan bastırılabilirdi. Bu çerçevede İçişleri Bakanı Cemil Bey, isyanın bastırılması için gerekli tedbirlerin alındığını ve kısa sürede isyanın bastırılacağını ifade etmiştir. Ne var ki, Genelkurmay Başkanlığı, isyanın küçümsenemeyeceğini belirterek durumun ciddiyetini vurgulamıştır. Genelkurmay Başkanlığı, 3. Ordu Müfettişliği'ne emir vermiştir. Söz konusu emirde, takip hareketinin Ordu Müfettişi Kazım Paşa tarafından tek elden yürütülmesini uygun gördüğünü belirtmiştir (Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar: 1924-1938, 1972, s. 94). Ne var ki, Şeyh Sait ve maiyeti, Diyarbakır yönünde harekete geçmiş ve kısa sürede Hani bucağını ele geçirmişlerdir (Aysal, 2011, s. 20).

İsyanın hızlı bir şekilde yayıldığını gören hükümet, derhal doğu bölgesinde sıkıyönetim ilan etmiş ve tedbirleri ivedilikle uygulamıştır. Ne var ki, Başbakan Fethi Bey, isyanın salt doğu

vilayetlerini ihata ettiğini ve sıkıyönetimin yeterli olduğunu ileri sürmüştür (Goloğlu, 1972, s. 101). Sonuç olarak Fethi Bey (Okyar), isyanı önemsemediğinden dolayı problemi çözememiştir. Durumu iyi okuyan Atatürk, İsmet Paşa'yı Ankara'ya çağırmıştır (Aysal, 2011, s. 20). Dolayısıyla Fethi Bey, Halk Fırkası'ndan da gerekli desteği alamadığını ileri sürerek istifasını vermiştir. Yerine İsmet Paşa başvekilliğe getirilmiştir (Kocaman ve Ceylan, 2016, s. 15). Göreve başlayıp yeni kabinesini açıklayan İsmet Paşa, ayaklanmayı bastırmak suretiyle özel bir yasa çıkartmak ve suçluların yargılanmasının ivedilikle yapılabilmesi için İstiklal Mahkemelerini ihdas etmek istediğini belirtmiştir (Cebesoy, 2002, s. 152-153). İsmet Paşa'nın kurduğu 3. Hükümet, Meclis'ten güvenoyu almıştır. Dahası iki yıl geçerli olmak suretiyle (dört yıl yürürlükte kalacaktır) Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildikten sonra ezici bir çoğunlukla İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur (Kandemir, 1967, s. 3036).

Ankara'da bu gelişmeler yaşanırken Şeyh Sait, erklerini bir araya getirerek Diyarbakır önlerine kadar gelmiş ve Samahir'deki karargahında maiyetindekilerle saldırıya geçmiştir. Ne var ki, saldırı planlandığı gibi gelişmemiş böylece Şeyh Sait ve güçleri, düzenli ordu karşısında bozguna uğramıştır (Goloğlu, 1972, s. 122-123). Aldıkları yenilgiden sonra Şeyh Sait ve yaklaşık olarak dört yüz kişi oldukları tahmin edilen güçler, İran'a iltica etmek istemişlerdi. Ne var ki, bu planları da başarılı olmamıştır. Dahası Şeyh Sait ve maiyetindekiler arasında huzursuzluk ve kopuşlar olmuştur. Nihayet Şeyh Sait ve yanındaki güçler, Murat Nehri üzerindeki Abdurrahman Paşa Köprüsü'nde derdest edilmişlerdir. Yakalanan Şeyh Sait ve yanındaki otuz sekiz kişi, Diyarbakır'a getirilip yargılanmaya başlanmıştır. Yargılanmaya başlanan Şeyh Sait, savcıya verdiği ifade de şeriat taraftarı olduğunu, fakat Kürtçülük ile ilgisi bulunmadığını ve Piran'daki çatışmanın sorumlusu olmayıp olayın kendisinden bağımsız geliştiğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda Doğu İstiklal Mahkemesi, 28 Haziran 1925'te Şeyh Sait ve onunla birlikte yargılanan 81 kişi hakkında karar vermiştir (Aysal, 2011, s. 22).

Şeyh Sait İsyanı ile ilgili yargılananlar arasından Kasım Bey, Kardeşleri Reşid, Ali, Cümdi Kırkinci Pazarlı Reşid, Maksud, Ahmet İbrahim, Sıhhiye Kâtibi Niyazi, Mehmet, Salih, Hüseyin, Nimet ve Hoca Abdülhamid tahliye edilmişlerdir. Bunun yanı sıra Genç Valisi İsmail Hakkı, görevindeki sorumsuzluğundan dolayı Konya'da bir yıl hapsedilmesi ve bir daha memuriyette istihdam edilmemesi, Savcı Abdülhamid'in Adana'da on yıl küreğe konulmasına karar verilmiştir. Teğmen Şükrü'nün askeriyeden sürülmesi ve Silifke'de on yıl küreğe konulması, Hakim Ali Rıza, ülke sınırları dışına gönderilmesi ve Cemil

Paşazâdelerden Ekrem'in Kastamonu'da on yıl küreğe konulması şeklinde hüküm giymişlerdir. Sonuç olarak Şeyh Said ve yanındaki kırk kişinin idamları karara bağlanmıştır (Vakit, 29, Haziran 1925). Tüm bunlara ilaveten Şeyh Sait'in arkadaşı olduğunu söyleyen Kürt Mehmet adlı kişi, huzuru ortadan kaldırıcı davranışlarda bulunduğu için İstiklal Mahkemesinde yagılanmıştır (BCA, 30-18-1-1/13-27-13). Şeyh Sait İsyanı lehinde faaliyet gösterdiği için ceza alan bir diğer kişi P. Yrb. İzmitli Ali Ruhi, emekliye sevk edilmiştir (BCA, 30-11-1-0/75-3-15). Şeyh Sait İsyanı'na katılıp Hınıs'a yerleşen Agop Markar ise eşleri ve çocuklarıyla birlikte Çorum'a gönderilmiştir (BCA, 30-18-1-2/79-89-11).

Öte yandan Nâşid Hakkı, 29 Haziran 1925 tarihinde "Vakit" gazetesindeki yazısında Diyarbakır'dan gelen son telgrafa göre Savcı, yargılanan kişilerin idamına karar verilenler hakkında itiraz hakkını kullanamayacaklarından dolayı üç gün beklemeden bu gece şeyhler asılacaktır dediğini ifade etmiştir.

Nâşid Hakkı söz konusu yazısında, sanıkların yargılandığı davada Şeyh İsmail, biraderi Abdullah, Hanili Mustafa ve diğer sanıkların kollarını halatlarla birbiriyle bağlı olarak sokak kapısından avluya getirildiklerini ifade etmiştir. Kısa bir süre sonra ise Şeyhin arkadaşları getirilmiştir. Şeyh Said yerine geçer geçmez yanına Şeyh Semseddin oturmuştur. Heyet saat on birde yerlerine gelerek celseye başlanmıştır. Diğer sanıkların ise savunmalarını okuduklarını belirtmiştir (Vakit, 29 Haziran 1925). Nitekim Şeyh Sait ve ayaklanmaya neden olan asıl suçluların kırk yedi kişi olduğu belirtilmiş ve bu kişiler idam cezasına çarptırılmıştır. İdam cezasına çarptırılanlar arasında iki kişinin cezası hapse çevrilmiştir (Yavuz, 1993, s. 223). Bu iki kişiden Çapakçur Kaimakamı Hasan Hilmi, Kuvâ-yı Milliye'de hizmet ettiği için cezası on beş yıl Konya'da hapse çevrilmiştir. Hani'li Salih Beyin oğlu Hasan Bey ise on beş yaşını tamamlamadığı için cezası on yıl hapse çevrilmiştir (Vakit, 29, Haziran 1925).

İdama mahkum edilenler arasında, Şeyh Said, Şeyh Abdullah (Çapakçur cephesinde görevli), Kamil Beg, Şeyh Şerif, Fakih Hasan, Madenli Kadri Beg, Şeyh Şemseddin (Silvan cephesi kumandanı), Genç Tahrirât Kâtibi Tahir Beg, Mahiye Müdürü Tayyib Beg (Vakit, 29 Haziran 1925). Melekanlı Şeyh Abdullah, Baba Beg, Hacı Sadık, Şeyh İbrahim, Şeyh Ali, Şeyh Celal, Mehmet Beg (Diyarbakır ve Lice cephelelerinde müfrezeye kumandanı, Garip'li İzzet Beg'in oğlu), Mehmet Beg (Varto cephesinde görevli, Kargapazarlı Halil Beg'in oğlu), Mehmet Beg (Muş'lu, Varto cephesinde görevli), Mustafa Beg, Salih Beg, Şeyh Ömer, Şeyh Adem, Molla Mahmud, Şeyh İsmail, Şeyh Abdüllatif, Molla Emin, Ali Arab Abdi Beg, Süleyman Beg (Bingöl/Az Aşireti Reisi), Süleyman Beg (Şerif Beg'in oğlu), Süleyman Beg (Varto cephesinde

görevli), Süleyman Beg (Şeyh Şerif'in Kâtibi), Molla Cemil, Tahir Beg (Mehmet Beg'in oğlu), Mahmut Beg, Şeyh Ali (Şeyh Musa'nın oğlu), Hacı Halid, Timur Ağa, Abdüllatif Beg (Hınıs'lı Kamil Beg'in oğlu), Bahri Beg, Şeyh Cemil, Yusuf Beg, Ali Badan Beg, Halid Beg (Kargapazar'lı Varto cephesinde görevli), Halid Beg (Nadir Beg'in oğlu, Harput cephesinde görevli), Şeyh Hasan, Çerkes ve Jandarma Hamid bulunmuştur. İdam kararları 29 Haziran 1925'te uygulanmıştır (Örgeevren, 2007, s. 276-278).

Nitekim Şeyh Sait ve ona katılan şeyh ve aşiret önderleri, bu dönemdeki lâik uygulamalara karşı tepki göstererek isyan etmişlerdir. Bilhassa Hilafetin ilga edilmesi ve medreselerin kapatılması gib uygulamalar ciddi tepkilerin verilmesine neden olmuştur. İsyân edenler kısa bir süre sonra yakalanıp İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmışlardır. Bu yargulamalar neticesinde başta Şeyh Sait olmak üzere kırk yedi kişi idam edilmiştir.

Sonuç

Hız. Peygamber vefat ettikten sonra kimin halife olacağı sorunu gündeme gelmiştir. İslâm âleminde otorite boşluğu olmaması için ivedilikle görüşmeler yapılmıştır. Nitekim yapılan görüşmeler neticesinde Hz. Ebubekir halife seçilmiştir. İlk Halife Hz. Ebubekir'den sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali halife seçilmiştir. Hz. Ali'nin öldürülmesiyle halifelik Emeviler'e intikal etmiştir. Zamanla halifelik Emeviler'den, Abbasiler'e geçmiştir. Son olarak Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle halifelik, Osmanlılara intikal etmiştir. Ne var ki, tarihi süreç içinde Halifelik Kurumu'nun işlevinin kalmadığı görülünce ilga edilmesi gündeme gelmiştir. Cumhuriyet kadroları tarafından yapılan görüşmeler neticesinde Halifelik Kurumu, lâik ve demokratik bir sistem için engel olduğu görülmüş ve dolayısıyla 3 Mart 1924'te ilga edilmiştir.

Halifelik Kurumu'nun ilga edilmesiyle Atatürk devrimleri ivme kazanmıştır. Bu dönemde yapılan devrimler, toplumsal dönüşüme sahne olmuştur. Ayrıca toplumun çağdaşlaş(tırıl)masında ve ulus devlet in ihdasında lâiklik esas alınmıştır. Lâik ve demokratik sistemin oluşması, çoğunluğu gelenekçi bir yapıda olan Osmanlı toplumunun bazı kesimleri tarafından tepki görmüştür. Sonuç olarak hilafetin kaldırılması, medreselerin kapatılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi lâik uygulamalar, ulema kesimini etkisiz bırakmıştır. Dolayısıyla ülkenin birçok yerinde lâik uygulamalara karşı tepki gösterilmiştir. Bu bağlamda Diyarbakır ve çevresinde de Şeyh Sait öncülüğünde lâik uygulamalara karşı tepki gösterilerek isyan edilmiştir. Görüldüğü üzere, hilafetin kaldırılması, medreselerin kapatılması ve dinin devletten ayrılmasına Şeyh Sait ve çevresindekiler tarafından sert tepki gösterilmiştir. Söz konusu lâiklik karşıtı tepkiler, yeni rejim tarafından kısaç altına alınmış ve lâik

uygulamalarından hiçbir şekilde taviz verilmemiştir. Zira yeni Cumhuriyetin başat amacı ulus-devlet inşa etmektir. Bunun omurgasını da lâiklik oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Cumhuriyet kadroları, lâiklik karşıtı propaganda faaliyeti yapanlara karşı sıkı ve sert önlemler almıştır. Bu çerçevede Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklikler yapılmış, yeni İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim başta Şeyh Sait olmak üzere kırk yedi kişi İstiklal Mahkemeleri'nde idam cezasına çarptırılarak idam edilmişlerdir.

Ekler Listesi**Ek-1****Şeyh Sait.***Vakit, 29 Haziran 1925.*

Ek-2

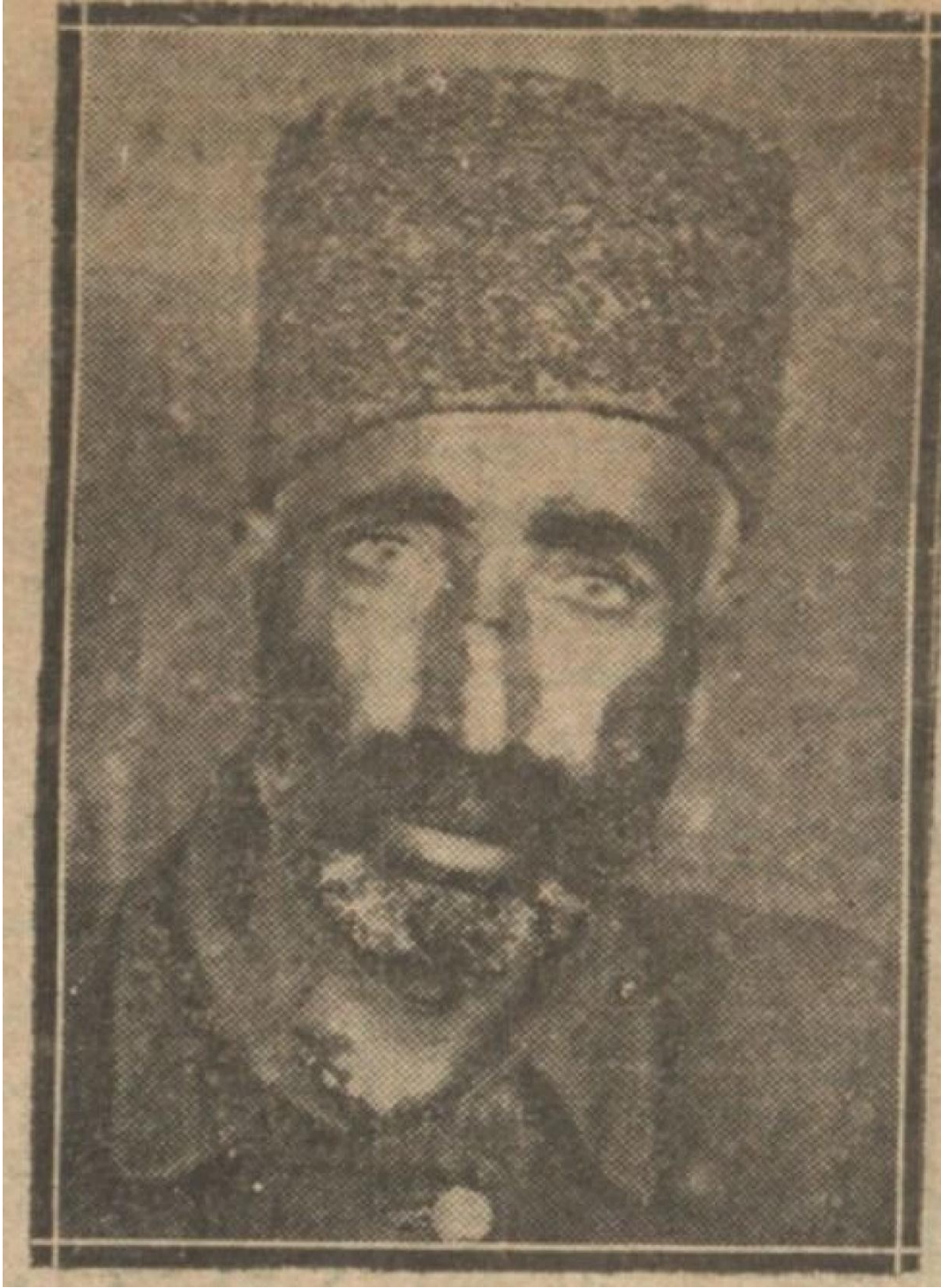
Mahkumlardan birkaç sima, sağdan itibaren sırası ile: Şeyh Sait'in damadı Şeyh Abdullah, Şeyh İsmail, Fakih Hasan, Mehmed.

Vakit, 29 Haziran 1925.

Ek-3

Şeyh Sait İsyanı'nda Elazığ'a giren isyancıların lideri Şeyh Şerif.

Vakit, 28 Mayıs 1925.

Ek-4

Şeyh Sait'in damadı Şeyh Abdullah.

Vakit, 28 Mayıs 1925.

Ek-5

Şeyh Sait İsyanı'nda Diyarbakır'a giren isyancıların kumandanı Şeyh İsmail.

Vakit, 28 Mayıs 1925.

Ek-6

Aşağıdaki belge Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılmasına dair 3.3.1924 tarihli Kanununun 7. maddesinde belirtilen kişilere ait gayri menkulun satışa çıkarılması ile ilgili kararname.

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET

Muamelât müdürlüğü

Şube

Sayı 2324

KARARNAME

Hilâfetin ilgasına ve hanedanı osmaninin Türkiye cumhuriyeti me-
maliki haricine çıkarılmasına mütedair 3/Mart/340 tarihli Kanunun ik-
inci maddesinde zikrolunan kimselere ait emvali gayri menkulenin, kan-
unu mezkûrun yedinci maddesi mucibince hazinece tasfiyesi icap eyleme-
kte olduğundan emvali mebhuse elden çıkarıldıkça masarifi vakıası be-
dellerinden indirilerek üst tarafları ibraz edecekleri vesaike göre-
bil'ahare hak sahiplerine verilmek üzere emanete irat kaydı için kâf-
fesinin satışa çıkarılması, Maliye Vekâletinin 28/IO/928 tarih ve =
7284 numaralı tezkeresile vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri =
Heyetinin 14/II/1928 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur .

Reisicumhur

M.M.V.

M. H. H. H.

Ad.V.

A. H. H.

Bg.V.

T. H. H.

Ma.V.

S. H. H.

Ha.V.

S. H. H.

Da.V.

S. H. H.

S.M.I.V.

H. H. H.

İk.V.

M. H. H.

Na.V.

Recep H. H.

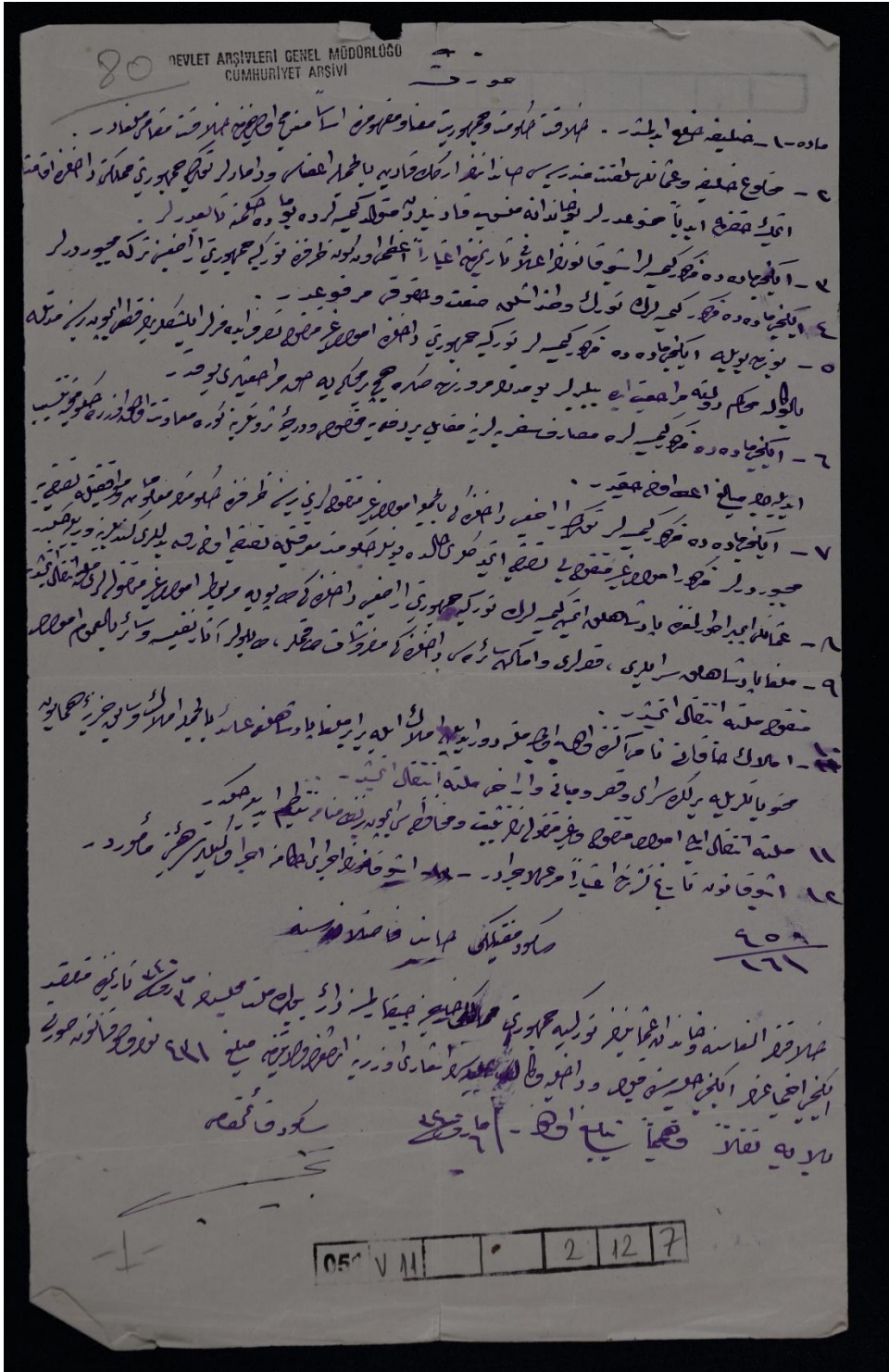
Mf.V.

Ab. H. H.

13
1
02
01
18
1924

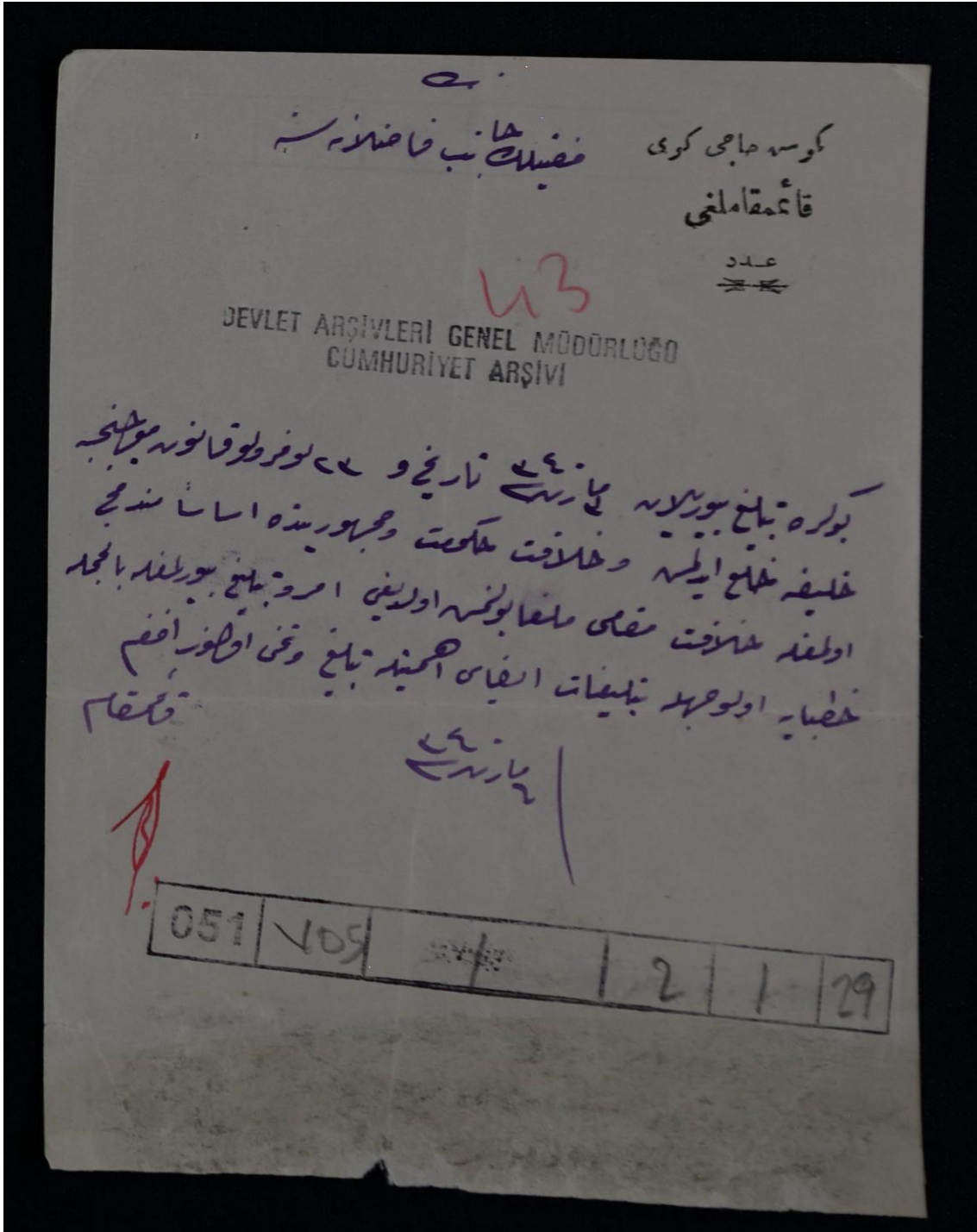
Ek-7

Hilafetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmaniye'nin sınır dışı edilmesine dair kanunun bir sureti.

Ek-8

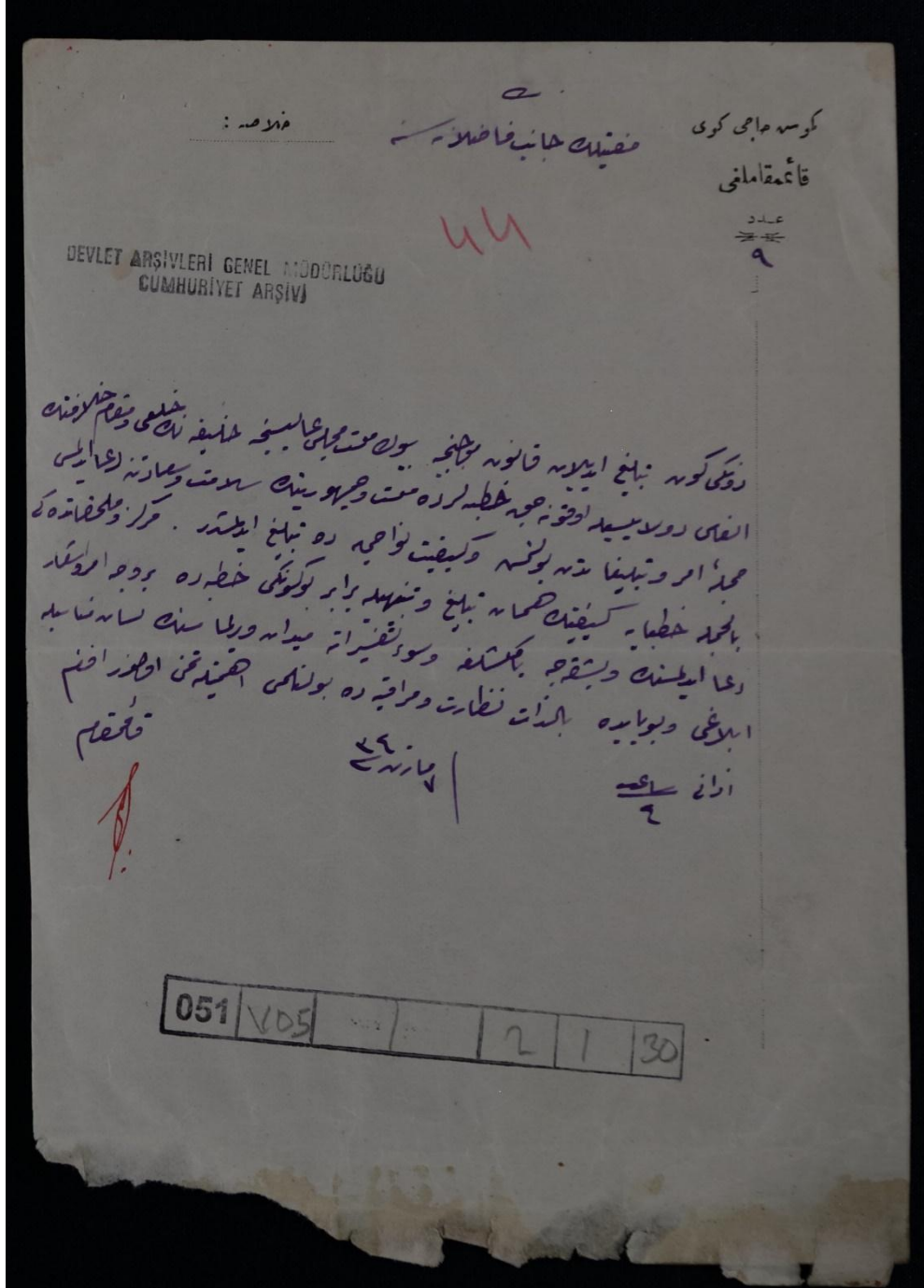
Halifeliğin kaldırılması ile ilgili belge.

BCA, 51-0-0-0/2-1-29.

Ek-9

Halifenin durumu ve halifelik makamının kaldırılmasından dolayı hutbelerde millet ve cumhuriyetin selamet ve saadetine dair dua edilmesiyle ilgili belge.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.) 51-0-0-0/2-12-7.

BCA, 51-0-0-0 / 2.1.30.

BCA, 30-18-1-1-/ 9-15-9.

BCA, 51-0-0-0 / 2-1-29.

BCA, 30-18-1-1/ 9-15-8.

BCA, 30-18-1-2/ 1-3-13.

BCA, 30-18-1-2/ 79-89-11.

BCA, 30-18-1-1/13-27-13.

BCA, 30-11-1-0/75-3-15.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) DH. EUM. AYŞ, 27/136.

Tanin, 5 Aralık 1923.

Tanin, 8 Ekim 1923.

Vakit, 29 Haziran 1925.

Vakit, 28 Mayıs 1925.

*Akkor, M. (2012). “ Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafet’in İlgası”. *History Studies*, 4 (1), 15-28.*

*Altındağ, Ş. (1972). “Hilafet ve Hilafetin İlgası”. *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi*, Ankara.*

*Arı, A. (2002). “Tevhid-i Tedrisat ve Lâik Eğitim”. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 181-192.*

*Avcı, C. (1998). “Hilâfet”. *DİA*, 17, İstanbul: TDV, 539-546.*

*Aybars, E. (1988). *İstiklal Mahkemeleri. 2, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.**

*Aysal, N. (2011). “Atatürk Döneminde İç Politika”. *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. (Ed: Temuçin Faik Ertan)*, Ankara: Siyasal Kitabevi.*

*Aytepe, O. (2002). “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, 15-29.*

- Bediüzzaman Said Nursi (2008). Tarihçe-i Hayat. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat*
- Bukarlı, E. (2018). "Mustafa Zihni Paşa'nın Hayatı ve SİYasi Görüşleri". (Yayımlanmış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.*
- Cebesoy, A. F. (2002). Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyet'e. 2, İstanbul: Temel Yayınları.*
- Çubukçu, İ. A. (1999). "Halifelik ve Lâiklik". Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Düşünce Din ve Lâiklik, (Yay. Haz: Ethem Ruhi Fıçlalı ve Diğerleri), Ankara.*
- Düstur (1964). Beşinci Tertip. 3, İstanbul.*
- Ergil, D. (1990). "Atatürkçü Düşüncenin Temeli: Lâiklik". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 7, 245-300.*
- Goloğlu, M. (1972). Devrimler ve Tepkileri (1924-1930). Ankara: Başnur Matbaası.*
- Gümüšoğlu, H. (2000). Osmanlı Hilafeti ve Kaldırılması. İstanbul: Kayıhan Yayınları.*
- Kandemir, F. (1967). "Şeyh Sait İsyanı". Tarih Konuşuyor Aylık Tarih Mecmuası, 7. No: 37.*
- Kara, İ. (2000). "Din İle Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı". M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 18, 29-55.*
- Kocaman, H. ve Ceylan, M. (2016). "Türkiye Cumhuriyetinin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası". Yasama Dergisi, 11 (34), 5-23.*
- Küçük Hamdi (1 Mart 1909). "İslâmiyet ve Hilafet ve Meşihat-ı İslâmiyye". Beyanülhak, 1(22), 511-514.*
- Lord Kinross, Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu. (çev: Necdet Sander), İstanbul: Altın kitaplar Yayınevi.*
- Mumcu, U. (1999). Kazım Karabekir Anlatıyor. İstanbul: Tekin Yayınevi.*
- Mustafa Sabri (13 Ekim 1928). "İslâm'da İmâmet-i Kübrâ Yani Hilafet-i Muazzama-i İslâmiye". Yarın Gazetesi, İskeçe (Xhanti), S. 30, s. 2.*
- Mustafa Sabri, (23 Teşrinisani 1928), "İslâm'da İmâmet-i Kübrâ Yani Hilafet-i Muazzama-i İslâmiye". Yarın Gazetesi, İskeçe (Xhanti), S. 35, s. 2.*
- Nam, M. (2011). "Son Şeyhü'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi'ye Göre Din-Devlet-Hilâfet İlişkisi". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4 (16), 298-305.*

Bukarlı, E.

Örgeevren, A. S. (2007). *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi. 2. Baskı, İstanbul: Temel Yayınları.*

Tunçay, M. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.*

Turan, N. S. (2004). *Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması. İstanbul: Altın kitaplar.*

Turan, Ş. (1995). *Türk Devrim Tarihi. 3. Kitap, İstanbul: Bilgi Yayınevi.*

Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar:1924-1938. (1972). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Uluğ, N. H. (1975). *Halifeliğin Sonu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*

Yavuz, B. S. (1993). "1924 Türkiyesi'nde Devletin Siyasal Yapısını Lâikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler İle İlgili Bir İngiliz Belgesi". *Atatürk Yolu Dergisi*, 3(11), 323-339.

Extended Abstract

Caliphate, as a term, means “to replace one, to substitute one, and to become a successor to one”. The notion of the caliphate as a term represents the presidential institution formed after the Prophet. The caliph means “the person who replaces someone as a representative or the head of the state”. In the Holy Qur’an, it was frequently mentioned that man is the caliph of God on Earth; along with the notions of “halifa, halaif and hulefa”. However, no such concept of the caliph in sense of the person who would stand proxy for the Prophet following his death was mentioned in the Holy Qur’an. Therefore, the first caliphs were called by the name of “emîrû’l-mü’minîn (the commander of the believers)”.

The Caliphate Institution, which was established upon the death of the Prophet, had been one of the long-lasting institutions in the Islamic world. The Prophet did not give any advice and suggestion about who would become a successor to himself after his death. So, there had been a major controversy concerning who was to substitute him after his death? Nonetheless, such tasks as maintaining social order, preserving the religion, collecting taxes from the people, and appointing/supervising civil servants had to be fulfilled on his behalf. Therefore, in order to avoid the lack of authority, negotiations were made immediately, and as a result of those negotiations Abu Bakr was elected as the caliph. Later on; Omar, Osman, and Ali were elected as caliphs, respectively. Following the assassination of Ali, the last of the Four Caliphs, the Caliphate passed to the Umayyad dynasty. With the passing of the Caliphate into the possession of the Umayyads, the system completely changed. In other words, the Caliphate had become a system of succession. Throughout the historical process, the Caliphate passed to the Abbasids who overthrew the Umayyad dynasty.

Consequently, the Ottoman Caliphate started with the acquisition of the Caliphate from the Abbasid Caliph Mutawekkil-Alellah III by Yavuz Sultan Selim in Cairo following the Ridaniye Campaign. With the transfer of the Caliphate to the Ottomans, the Sultan was responsible only for Allah and His commands by taking part in the highest structure of the State, as well as being the “Zillullah-ı fi’l alem” (the shadow of Allah on Earth). On the other hand, with the transfer of the Caliphate to the Ottomans, various religious and statesmen expressed their opinions on this matter. For instance, according to the last Shaykh al-Islam Mustafa Sabri, the Caliphate was considered a great responsibility and burden. Moreover, he falsified the claim that the Ottomans were not worthy of the Caliphate. According to Mustafa Sabri, the views of the Egyptian scholars regarding the abolition of the Caliphate and their support stemmed from their false knowledge. He asserted that the grounds in this regard did not

reflect the truth. Therefore, the Egyptian scholars made false comparisons by misapprehending the issue as the transfer of the powers of the Caliph to the Assembly.

On the other hand, the Caliphate Institution maintained its existence in the Ottoman Empire for many long years. Even so, during the First World War, the Ottoman Sultan Mehmet II declared the Jihad-ı Akbar as the caliph, but this call did not find any response by the Islamic world. Thus, it was seen that the functionality of the Caliphate ceased to exist in the Islamic world throughout the historical process. Nevertheless, the National Struggle Period began once the lands of the Ottoman Empire, which was defeated in the First World War, were occupied. The beginning of the National Struggle resulted in a new transformation both in the society and the state institutions. In this context, issues such as the separation of religion and state affairs and the abolition of the Caliphate were brought to the agenda during the transition to the Republic following the First World War. As a result of the negotiations, the Caliphate was abolished on March 3, 1924. The abolition of the Caliphate on March 3, 1924 is considered one of the most important revolutions of Atatürk. Because the abolition of the Caliphate affected not only the Turks but the entire Islamic world. Along with the abolition of the Caliphate, the state completely departed from religious identity. Thus, the institution which constitutes the new Turkey's central point of contact with the Islamic world was abated.

There were those who reacted to the abolition of the Caliphate as well as those who rejoiced. Thus, for the abolition of the Caliphate and the status of the Caliph, the sermons were prayed for the salvation and happiness of the Nation and the Republic. Furthermore, the victory of the National Struggle paved the way for political events in the country. In this period, secularism constituted the basis of state and social modernization. Therefore, this incident had been reacted by some segments of society, especially those with a traditional structure.

In this context, the Sheikh Said Rebellion, which threatened the political system of the new state on February 13, 1925, in Diyarbakır and its vicinity, became an opposition movement. These dissidents stated that secular and democratic understanding and practices in this regard harm Islam and even to eliminate the religion of Islam by making religious propaganda. Nonetheless, the staff of the Republic did not tolerate those who reacted against secularism which became the new form of the regime and took serious measures against them. In this context, the Independence Courts were established and forty-seven people, including Sheikh Said, were tried and executed.

In the article entitled “A Study on the Reactions Against the Abolition of the Caliphate in Diyarbakır and its Vicinity”, some practices performed in the name of secularism in the period of Atatürk in Diyarbakır and its surroundings, as well as in various parts of the country, and the extent to which those practices were met in certain parts of the society are examined.

With this study, it is possible to better comprehend the confusion and reactions that occurred in the Islamic world against the abolition of the Caliphate. In this study, the intense reactions and turmoil in Diyarbakır and its vicinity as well as in many places of the land are explicated. In this study, archival documents and newspapers are utilized as well as fruitful resources in the field.